

Čestmír Čepelka – Pavel Šturma: *Mezinárodní právo veřejné.*

1. vydání. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, 761 stran, ISBN 80-86432-57-2.

Zájemci o problematiku mezinárodních vztahů a jejich právního rámce jistě uvítají, že vyšla nová původní učebnice mezinárodního práva veřejného od dvou renomovaných odborníků na mezinárodní právo – od prof. JUDr. Čestmíra Čepelky, CSc., emeritního profesora mezinárodního práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, a od prof. JUDr. Pavla Šturmy, DrSc., vedoucího Katedry mezinárodního práva veřejného tamtéž. Před těmito autory stál nelehký úkol přehledně shrnout rozsáhlou materii mezinárodního práva, aniž by se museli dopustit příliš velkého zjednodušování, a vybrat z nesčetné literatury k jednotlivým tématům ty prameny, které jsou pro současného čtenáře nejpřínosnější k hlubšímu studiu vybraných problémů (samozřejmě s ohledem na jejich dostupnost).

Autoři rozdělili text do deseti kapitol, jejichž tematické vymezení odpovídá obvyklému dělení materie mezinárodního práva veřejného. V první kapitole pojednávají o *historickém vývoji mezinárodního práva*, které odráželo dobové nazírání na mezinárodní vztahy a na úlohu práva při jejich regulaci. Pozornost věnují přirozenoprávní škole, jejímž zakladatelem byl významný nizozemský právník *Hugo Grotius* (1583–1645). Podle této koncepce přirozené právo (*jus naturale*) jako výraz lidské přirozenosti zavazuje všechny státy mezinárodního společenství bez ohledu na to, zda jej uznají či nikoli. Ideu přirozeného práva Grotius rozpracoval do uceleného systému a jeho klasické pojetí inspirovalo ještě v 18. století řadu jeho následovníků, přičemž škola přirozeného práva se stala jedním z ideových východisek Velké francouzské revoluce.

Odlisný přístup zastávali představitelé *pozitivistické školy*, kteří postupně od druhé poloviny 18. století získávali stále větší vliv. Při vymezení mezinárodního práva se soustředili na praxi států a na jejich skutečné chování v mezinárodních vztazích a z těchto empirických poznatků pak vyvozovali principy mezinárodního práva. Důraz byl kladen na klasifikaci mezinárodních smluv jako pramenů práva a dosud citovaný pozitivista *G. F. von Martens* (1756–1821) se proslavil systematickým uspořádáním tehdejších nejvýznamnějších mezinárodních smluv v souboru postupně publikovaném od roku 1790. Tato sbírka byla pak aktualizována a vydávána až do konce druhé světové války souběžně s oficiální sbírkou smluv registrovaných u *Společnosti národů*. Po založení *Organizace spojených národů* (OSN) v roce 1945 převzala roli autoritativní sbírky platných mezinárodních smluv *United Nations Treaty Series*, kde jsou publikovány smlouvy registrované u Sekretariátu OSN podle článku 102 odstavce 1 Charty OSN.

Autoři dále podrobně mapují vliv právní nauky na vytváření principů mezinárodního práva a uvádějí nejvýznamnější díla z jednotlivých jazykových oblastí obou hlavních právních kultur – *kontinentální* (evropské) a *anglosaské*. Nicméně rozhodující vliv pro vznik tradičního obecného mezinárodního práva na konci 19. století měla dlouhodobá praxe států (*usus generalis*), doprovázená obecným povědomím nezbytnosti takové praxe (*opinio necessitatis generalis*), jež vedla ke vzniku *mezinárodněprávního obyčeje*. Tradiční mezinárodní právo tak do značné míry odráželo zájmy tehdejších mocností, které svým chováním přispívaly k vytváření obyčejů. Charakteristickým prvkem tradičního mezinárodního práva byla možnost států odchýlit se od platných norem a sjednat mezi sebou jinou smluvní úpravu, popřípadě se při prosazení svých zájmů uchýlit k použití ozbrojené síly (*jus ad bellum*). V tomto ohledu se tradiční mezinárodní právo zásadně lišilo od moderního mezinárodního práva, které obsahuje kogentní zákaz použití ozbrojené síly.¹

Ve druhé kapitole se autoři věnují *subjektům mezinárodního práva* a jejich úloze při tvorbě mezinárodního práva. V prvé řadě jsou takovými subjekty *suverénní státy*, které vykonávají svrchovanou moc nad stanoveným územím a nad osobami na tomto území se nacházejícími (tzv. územní a osobní výsost). Z hlediska mezinárodních vztahů je důležité si

uvědomit, že přestože jsou si státy fakticky (mocensky) nerovné – je zde uveden výstižný příklad Monackého knížectví a Číny –, z pohledu mezinárodního práva jsou si všechny státy jako jeho subjekty rovny (tzv. zásada svrchované rovnosti). Dále je vyložena problematika uznání nově vzniklých států ostatními subjekty mezinárodního práva a vysvětlen rozdíl mezi „uznáním státu“ a „uznáním vlády“ jako nositele moci ve státě. Pozornost je věnována rovněž otázkám nástupnictví (sukcese) nově vzniklých států do práv a závazků zaniklých států a kodifikované smluvní úpravě těchto vztahů. V závěru této kapitoly se autoři zabývají rovněž ostatními subjekty mezinárodního práva (tj. kromě suverénních států), k nimž nepochybně patří mezinárodní organizace, za určitých podmínek povstalecká hnutí (mohou být považována za rodící se stát, *in statu nascendi*) a konečně podle některých názorů rovněž fyzické osoby, převážně v kontextu smluvního systému ochrany lidských práv. Jak je však zdůrazněno, přestože lze připustit mezinárodněprávní subjektivitu fyzických osob, bude se vždy jednat o kvalitativně odlišnou subjektivitu, než mají státy či mezinárodní organizace.

Významná nejen svým rozsahem je třetí kapitola, věnovaná tvorbě mezinárodněprávních pravidel, jejichž výsledkem jsou *prameny mezinárodního práva* ve formě mezinárodního obyčeje nebo mezinárodní smlouvy. Autoři se zmiňují o obvyklém výčtu formálních pramenů, který je vyvozován z článku 38 odstavce 1 *Statutu Mezinárodního soudního dvora*. Jde o mezinárodní smlouvy a o mezinárodní obyčej (základní prameny), doplněné obecnými právními zásadami uznávanými civilizovanými národy, soudními rozhodnutími a učením nejkvalifikovanějších právních znalců (pomocné prameny). Text učebnice jde ovšem daleko za tento zjednodušený výčet a podrobně se věnuje mj. otázkám, spojeným se vznikem mezinárodního obyčejového pravidla, jakož i kodifikačním těchto pravidel v tzv. kodifikačních úmluvách.

V další části této kapitoly se autoři zabývají právem mezinárodních smluv, zejména otázkami sjednávání mezinárodních smluv, jejich ratifikací, problematikou platnosti a neplatnosti smluv, jakož i možností uplatnění výhrad k určité části smlouvy. Závaznost mezinárodních smluv vyplývá z obecně platného pravidla *pacta sunt servanda*, které je spolu s ostatními pravidly práva mezinárodních smluv kodifikováno ve *Vídeňské úmluvě o smluvním právu* (1969). Na tento významný smluvní dokument autoři ve svém výkladu často odkazují, a pokud má čtenář hlubší zájem o tuto problematiku, měl by si text *Vídeňské úmluvy* pročíst, neboť to velmi usnadní pochopení výkladu.

Na závěr kapitoly autoři rozebírají velmi významné téma vztahu mezinárodního a vnitrostátního práva a způsoby recepce mezinárodního práva. Recepce znamená převzetí či přenesení jednotlivých mezinárodních norem do vnitrostátního práva, což je nezbytnou podmínkou pro jejich vnitrostátní účinky. Přehled doktrinních přístupů k recepci mezinárodního práva je doplněn o velmi přehlednou analýzu současného řešení poměru mezinárodního a vnitrostátního práva v Ústavě České republiky po tzv. „euronovele“. ² Nové znění článku 10 Ústavy nyní obsahuje generální recepční normu, která stanoví inkorporaci (tj. vtažení a vnitrostátní účinky) mezinárodních smluv obecně, ³ což ve svém důsledku znamená všeobecnou aplikační přednost všech řádně ratifikovaných a vyhlášených mezinárodních smluv před zákony v tom případě, pokud je zákon s ustanovením takové smlouvy v rozporu. Pozornost je rovněž věnována novému článku 10a Ústavy, jenž umožňuje přenos některých pravomocí orgánů České republiky na mezinárodní organizaci nebo instituci. Je to právě toto tzv. integrační ustanovení, které z ústavněprávního hlediska umožnilo vstup České republiky do Evropské unie na základě *Smlouvy o přistoupení České republiky k Evropské unii*. ⁴

Následující čtvrtá kapitola se zabývá *státním územím a mezinárodními prostory*. V první části jsou definovány pojmy *územní suverenita* jako sféra mocenského vlivu státu na vymezeném území a *územní výsost*, což je výkon veškeré moci (zákonodárné, výkonné i soudní) na teritoriu podléhajícím územní suverenitě státu. Dále je zde popsána problematika nabývání státního území a smluvních změn státního území (tzv. cese), což je v současnosti

jediný legální způsob nabytí státního území, jakož i související otázky státních hranic, jejich vymezení a pohraničních režimů. Navazující část kapitoly pojednává o jednotlivých částech státního území a o jejich mezinárodněprávním režimu, včetně vnitřních (národních) vod, kam vedle řek patří i jezera a průplavy. Opakem úpravy vnitřních vod, které jsou ve výlučné (suverénní) moci daného státu, je právní režim volného moře (ovládaný zásadou svobody moří), které má sloužit k užívání všem státům (tj. také vnitrozemským). Závěr této kapitoly je věnován úpravě vzdušného prostoru a kosmického prostoru, přičemž jsou zde uvedeny nejdůležitější úmluvy v oblasti civilního letectví a rovněž úmluvy o potlačování tzv. leteckého pirátství, jejichž cílem je zamezení únosům a jiným teroristickým aktům a zvýšení bezpečnosti v letecké dopravě.

Pátá kapitola pojednává o *obyvatelstvu*, čímž se rozumí souhrn jednotlivců na území daného státu podléhající jeho výsostné moci. Spolu s územím je obyvatelstvo dle teorie pojmovým znakem státu, přičemž trvalý právní svazek mezi jednotlivcem a státem se realizuje prostřednictvím státní příslušnosti (občanství). Podmínky nabývání státního občanství jsou vnitřní věcí státu, přičemž při nabytí občanství narozením se aplikuje jedna z následujících zásad: 1) *jus soli* – dítě nabývá státní občanství státu, na jehož území se narodí; 2) *jus sanguinis* – dítě nabývá státní občanství rodičů bez ohledu na státní území, kde se narodí. Dále je vyloženo mezinárodní cizinecké právo, do něhož náleží problematika pobytu cizince na území státu a jeho případné vyhoštění, institut azylu, extradice a problematika uprchlíků. Podrobně je rovněž rozpracováno téma diplomatické ochrany, jejímž prostřednictvím může stát chránit zájmy svého občana v zahraničí, pokud dotyčná osoba utrpěla v cizím státě újmu.

Závěr této kapitoly je vyhrazen mezinárodní ochraně lidských práv. Jde o často diskutované a velmi významné téma, a přestože mu autoři mohli věnovat pouze omezený prostor, poměrně přehledně popsali systém mezinárodní ochrany lidských práv v rámci OSN s uvedením nejvýznamnějších smluvních dokumentů.⁵ Vysoce odborně je rovněž zpracována evropská úprava ochrany lidských práv, vycházející z *Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod*, přijaté Radou Evropy v roce 1950. Pro zájemce je v poznámkách uvedeno množství související literatury a je patrné, že prof. Šturma se problematice lidských práv dlouhodobě a do hloubky věnuje.

V šesté kapitole je vyložena *problematika státních orgánů a jejich úloha v mezinárodním styku*. Autoři dělí tyto orgány tradičně na vnitřní orgány pro mezinárodní styk a na zahraniční orgány pro mezinárodní styk. Vnitřními orgány se rozumí hlava státu (tj. prezident či v konstituční monarchii král), předseda vlády a ministr zahraničních věcí, kteří mají určité privilegované postavení a jsou vždy pokládáni za reprezentanty státu, způsobilé svůj stát právně zavazovat. Ostatní osoby (jako např. rezortní ministři nebo jejich náměstci) se považují za zástupce daného státu, jen pokud se prokáží plnou mocí v náležité formě. Zahraničními orgány jsou pak diplomatické mise a konzulární úřady, působící na území cizího státu.

Autoři se rovněž věnují zajímavé problematice postavení hlavy státu při pobytu v cizině, jakož i rozsahu a trvání přiznaných výsad a imunit. V souvislosti s vynětím hlavy státu z trestní jurisdikce je správně zdůrazněno, že se nevztahuje na případy trestní odpovědnosti za spáchání zločinů podle mezinárodního práva, a je uveden příklad bývalého jugoslávského prezidenta Slobodana Miloševiče. Je ovšem škoda, že se autoři nezmínili o slavném případě doživotního senátora generála Augusto Pinocheta, jehož imunitou z titulu bývalé hlavy státu se v roce 1999 zabýval odvolací výbor britské Sněmovny lordů.⁶

Na závěr uvedené kapitoly je vyloženo postavení a činnost diplomatických misí a konzulárních úřadů v rámci diplomatických styků mezi státy. Tato oblast je upravena dvěma významnými mezinárodními smlouvami, *Vídeňskou úmluvou o diplomatických stycích* (1961) a *Vídeňskou úmluvou o konzulárních stycích* (1963), na jejichž texty autoři hojně odkazují. Přehledně je vysvětlena funkce diplomatické mise, její složení (včetně diplomatických hodností členů mise), postup při navazování či přerušování diplomatických styků

a institut diplomatické nedotknutelnosti, vyplývající z vymezení výsad a imunit. Obdobně je vyložena problematika konzulárních orgánů a stálých misí při mezinárodních organizacích.

Ve výkladu mezinárodního práva veřejného by neměla chybět kapitola o *mezinárodních orgánech a organizacích*, kterým se autoři věnují v sedmé kapitole. V první části je přehledně vysvětlen systém OSN jako nejvýznamnější univerzální organizace, k níž patří řada přidružených odborných organizací. Čtenář získá jasnější představu o okolnostech vzniku OSN, o její úloze v období studené války, jakož i o systému orgánů OSN. Autoři se však nezabývají navrhovanými reformami OSN (např. členstvím a hlasovacím mechanismem v Radě bezpečnosti), což je při omezeném prostoru pochopitelné, přesto by však zmínka o diskutovaných reformách výklad vhodně doplnila.

Druhá část této kapitoly pojednává o nejdůležitějších mezinárodních organizacích regionální povahy, jejichž vytváření předvídá i Charta OSN ve své kapitole VIII. (článek 52–54). Autoři stručně a přehledně charakterizují *Evropskou unii* a *Radu Evropy* a dále se věnují *Organizaci amerických států*, *Lize arabských států* a bývalé *Organizaci africké jednoty* (nyní *Africké unii*). Na závěr je několik stran věnováno *Organizaci Severoatlantické smlouvy* (NATO), která je celosvětově nepochybně nejvýznamnější vojenskou organizací kolektivní sebeobrany.

V následující osmé kapitole autoři popisují *prostředky smírného řešení sporů*, vzniklých z domnělého porušení mezinárodního práva, a uvádějí orgány, které vydávají právně závazná rozhodnutí. Ke kategorii tzv. poradních prostředků smírného řešení sporů, které mají povahu pouhého doporučení stranám sporu, patří přímé diplomatické jednání, zřízení vyšetřovací komise, dobré služby, mediace (zprostředkování) a smírčí řízení. Autoři přehledně charakterizují zmíněné poradní prostředky a uvádějí příklady jejich použití.

Ke druhé kategorii tzv. závazných prostředků řešení sporů patří nálezy mezinárodních arbitrážních (rozhodčích) orgánů a rozsudky mezinárodních soudů. Jejich závaznost je však vždy podmíněna předem sjednanou smlouvou, ať již dvoustrannou (pro arbitrážní řízení, kdy strany sporu vybírají i osoby rozhodců), či mnohostrannou (např. ve formě statutu mezinárodního soudu pro soudní řízení). V závěru této kapitoly je výklad zaměřen na *Mezinárodní soudní dvůr* (MSD), patřící k šesti hlavním orgánům Organizace spojených národů.

Na předchozí výklad navazuje téma deváté kapitoly, která se zabývá *právními následky protiprávního chování států*. Pokud se stát dopustí protiprávního jednání, následkem je vznik mezinárodněprávní odpovědnosti. Tato problematika patří v rámci mezinárodního práva k nejobtížnějším, a ačkoli je v obyčejové formě již značně ustálena, nebyla mezinárodní odpovědnost států dosud kodifikována. V roce 2001 však proces kodifikace značně pokročil, když *Komise pro mezinárodní právo*⁷ připravila *Návrh článků o odpovědnosti států*. Komplexitu problematiky úpravy odpovědnosti států dokládá skutečnost, že návrh byl ve finální verzi předložen až po půlstoletí příprav, neboť do kodifikačního programu byla odpovědnost států zařazena již v roce 1949. Autoři v této rozsáhlé kapitole vymezují obsah odpovědnostní povinnosti státu, jenž spočívá především v povinnosti upustit od protiprávního chování a dále v povinnosti reparace, tj. obnovení stavu před protiprávním činem, popřípadě odstranění důsledků daného činu, včetně náhrady způsobené škody.

Kapitola je zakončena výkladem o způsobech přímého donucení, které směřují k ukončení protiprávního jednání. Zjednodušeně lze hovořit o odvetných opatřeních, která se tradičně rozlišují na donucení formou represálie (jinak protiprávní jednání státu, které je však legitimní jako reakce na primární porušení práva jiným státem) a na donucení formou retorze (jednání, které není protiprávní, avšak citelně zasahuje do zájmové sféry jiného státu – např. přerušení diplomatických vztahů či uvalení embarga). V této souvislosti je vhodné znovu zdůraznit, že podle současného mezinárodního práva jsou ozbrojené represálie (tj. přímé donucení vojenskou silou) nepřípustné s výjimkou kolektivních donucovacích akcí s mandátem Rady bezpečnosti podle kapitoly VII. Charty OSN. Velmi zajímavá je pasáž, věnovaná ozbrojeným opatřením k vynucení ochrany lidských práv (tzv.

humanitární intervence) s příklady situace v Kosovu v roce 1999 a v Afghánistánu v roce 2001. Autoři nedospívají k jednoznačnému závěru ve vztahu k legalitě použití ozbrojené síly v uvedených případech, ovšem velmi cenné jsou odkazy na literaturu, podrobně se zabývající touto problematikou.

Poslední (desátá) kapitola pojednává o právu mezinárodní bezpečnosti a o právu ozbrojených konfliktů. V úvodu části, týkající se systému kolektivní bezpečnosti, je vysvětlen rozdíl mezi principem individuální bezpečnosti v tradičním mezinárodním právu, kdy státy především spoléhaly na svůj vojenský potenciál při obraně a prosazování svých zájmů, a systémem kolektivní bezpečnosti, který musí být založen na principu zákazu použití ozbrojené síly. Na příkladech z dějin 20. století je pak ilustrován vývoj koncepce kolektivní bezpečnosti, přičemž je výklad zaměřen na stávající systém kolektivní bezpečnosti v rámci OSN. Zde je přehledně objasněna role Rady bezpečnosti při autorizaci donucovacích akcí podle kapitoly VII. Charty OSN při ohrožení míru, porušení míru či aktu agrese. Jako příklad donucovací ozbrojené akce je uveden vojenský zásah proti Iráku při osvobození Kuvajtu na základě zmocnění v rezoluci Rady bezpečnosti OSN 678 (1990).

Značná část této kapitoly je věnována právu válečnému (*jus in bello*), které upravuje zahájení nepřátelství mezi státy, samotný průběh ozbrojeného konfliktu i jeho ukončení. Autoři se zabývají přerušením diplomatických styků v důsledku válečného stavu, právním postavením nepřátelských cizinců a nakládáním s nepřátelským majetkem, to vše opět s četnými příklady z relativně nedávné historie. Zajímavý a cenný je exkurz k mezinárodněprávním aspektům tzv. Benešových dekretů, kdy je tato stále aktuální problematika zasazena do širšího kontextu *Postupimské deklarace* ze dne 2. 8. 1945 a na ni navazující *Pařížské konference o reparacích*. Dále jsou vyložena pravidla vedení ozbrojeného boje, přičemž je pozornost zaměřena na nejvýznamnější úmluvy v této oblasti, na tzv. *Haagské úmluvy válečného práva*⁸ a na tzv. *Ženevské úmluvy o ochraně obětí války* (1949).⁹

Velmi zajímavá a vysoce aktuální je část desáté kapitoly, věnovaná mezinárodním trestním tribunálům *ad hoc* (pro bývalou Jugoslávii a pro Rwandu) a hlavně vytvoření stálého *Mezinárodního trestního soudu* (MTS) na základě mnohostranné smlouvy, sjednané v Římě v roce 1998 (tzv. *Římský statut*).¹⁰ Jurisdikce MTS se vztahuje na zločin genocidy, na zločiny proti lidskosti a na válečné zločiny, přičemž se uplatňuje princip komplementarity, kdy je stíhání pachatele před MTS přípustné pouze v tom případě, pokud stát, jehož je občanem, je neschopen či neochoten vést stíhání sám. Z deseti nových členských států Evropské unii je Česká republika bohužel poslední zemí, která Římský statut dosud neratifikovala.¹¹

Autoři nové učebnice mezinárodního práva veřejného se pokusili obsáhnout svůj obor v celé jeho rozmanitosti, což se jim podle mého názoru zdařilo. Obsahově místy velmi zhuštěný text je dobře graficky členěn a doplněn bohatým poznámkovým aparátem. Vzhledem k možnostem internetu by však určitě bylo žádoucí doplnit více odkazů na internetové zdroje, včetně webových stránek vybraných odborných časopisů. Velmi přínosné jsou citace některých pramenů v anglickém nebo francouzském jazyce, časté čerpání terminologie z těchto dvou jazyků pro doplnění českého termínu a uvádění autentických názvů mezinárodních úmluv a dokumentů. Práci s knihou by ovšem usnadnil seznam citovaných rozsudků *Mezinárodního soudního dvora* a obsáhlejší věcný rejstřík. Přes tyto drobné výhrady se čtenáři dostává do rukou ucelený a přehledný výklad o současném systému mezinárodního práva, zpracovaný se značnou péčí a odbornou erudicí.

Emil Ruffer

¹ Kogentní pravidlo je takové pravidlo, od něhož není dovoleno se odchýlit. Opakem je pravidlo dispozitivní, od něhož se mohou státy odchýlit např. sjednáním odlišné smluvní úpravy.

² Tato poslední významná novela Ústavy České republiky byla provedena ústavním zákonem č. 395/2001 Sb. ze dne 18. 10. 2001, s účinností od 1. 6. 2002.

³ Vyhlášena dne 28. 4. 2004 pod č. 44/2004 Sb.m.s.

RECENZE

- ⁴ Je nutné zdůraznit, že se článek 10 vztahuje pouze na kategorii tzv. „prezidentských“ smluv, k jejichž ratifikaci dal souhlas Parlament České republiky.
- ⁵ K nim nepochybně patří Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (1966) a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (1966). Oba vstoupily v platnost v roce 1976 a byly vyhlášeny pod č. 120/1976 Sb.
- ⁶ Rozsudek z 24. 3. 1999 stanovil, že chování zakázané mezinárodním právem nemůže být *ratione materiae* chráněno imunitou hlavy státu. Stát, který přistoupí ke smlouvě zakládající univerzální trestněprávní jurisdikci, souhlasí s trestním stíháním osob v dosahu této jurisdikce v jiném smluvním státě. Námitka imunity nebránila tedy britským orgánům pokračovat v extradičním řízení, zahájeném na základě dožadání španělského soudece.
- ⁷ Komise pro mezinárodní právo (International Law Commission) je hlavním kodifikačním orgánem OSN a je tvořena 34 znalci mezinárodního práva, kteří požívají značné vážnosti.
- ⁸ Pro zjednodušení tak nazýváme soubor úmluv přijatých na první Haagské mírové konferenci (1899) a na druhé Haagské mírové konferenci (1907).
- ⁹ Pro úplnost je třeba se zmínit o Ženevské úmluvě o zlepšení osudu raněných a nemocných v polních armádách (1929) a o Ženevské úmluvě o zacházení s válečnými zajatci (1929), které platily již během druhé světové války a jejichž obsah byl pak převzat do současné platné právní úpravy z roku 1949.
- ¹⁰ Římský statut Mezinárodního trestního soudu ze dne 17. 7. 1998 vstoupil v platnost dne 1. 7. 2002 po dosažení potřebného počtu 60 ratifikací.
- ¹¹ K diskuzi o nutnosti změn Ústavy České republiky pro ratifikaci Římského statutu je zajímavý názor prof. J. Malenovského (Mezinárodní smlouvy podle čl. 10a Ústavy ČR, Právník, číslo 9/2003/), který změny Ústavy ČR nepovažuje za nutné.